

DOI: [10.32702/2307-2105-2019.6.49](https://doi.org/10.32702/2307-2105-2019.6.49)

УДК 338.48(477)

*I. А. Романюк,
к. е. н., асистент кафедри економіки та маркетингу,
Харківський національний технічний університет сільського господарства
ім. Петра Василенка, м. Харків
ODCID: 0000-0002-9257-2043*

ПРОБЛЕМИ ІДЕНТИФІКАЦІЇ ТА ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ ПІДПРИЄМСТВ ТУРИЗМУ Й РЕКРЕАЦІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

*I. A. Romaniuk
Candidate of Economic Sciences, Assistant Department of Economics and Marketing, Kharkiv
Petro Vasylenko National Technical University of Agriculture, Kharkiv*

PROBLEMS OF IDENTIFICATION AND PROSPECTS OF DEVELOPMENT OF TOURISM ENTERPRISES AND RECREATION ACTIVITIES

У статті розглянуті зміст та співвідношення категорій туризму і рекреаційної діяльності. Виявлені чинники їх формування, організації та здійснення. Визначено, що рекреаційна діяльність є більш широким і ємним поняттям, ніж туризм. Рекреаційна діяльність здійснюється відповідно до стандартів соціокультурної системи, до якої вона належить; до менталітету надавачів і набувачів рекреаційних послуг. Значною мірою, вона визначається певними усталеними потребами людей на той чи інший момент часу та можливостями їх задоволення. Туризм розуміється як найбільш поширений та комерціалізований вид рекреації. У перспективі теоретичні та практичні розробки її розвитку необхідно спрямовувати на оцінку й діагностику інших її видів, особливо тих, підприємства яких можуть надавати різноманітні послуги оздоровлення й відпочинку на місцях.

The article considers the content and the relation between categories of tourism and recreational activities. The factors of their formation, organization and implementation are revealed. It is determined that recreational activity is a broader and more powerful concept than tourism. Recreational activities are carried out in accordance with the standards of the socio-cultural system to which it belongs; to the mentality of providers and recipients of recreational services. To a large extent, it is determined by certain well-established needs of people at one time or another and the possibilities of their satisfaction. An important condition for the creation of recreational services is the availability of special resources, which due to their properties can be used for recreational activities. Depending on the availability of these or other resources, the region creates conditions for another type of nature use. But they can be realized or not realized under the condition of certain factors, first of all, the needs of people within the recreational environment or the destination. Tourism is understood as the most widespread and commercialized type of

recreation. Identification of the content and features of the categories of tourism and recreational activities allowed identifying recreation, recreational economy as a set of types of recreation and health improvement and their provision. Therefore, to use the term tourist and recreational economy is appropriate only to emphasize the priority of tourism as a type of recreational activities. Recreation also has a wider resource base and functions. Obviously unnecessarily small scientific and practical attention to this kind of activity is one of the reasons for the decline of the activity of recreational enterprises, whose provision of services does not require a change in the place of life, such as preventorial schools, school camp camps, various stations, circles, etc. In the long run, the theoretical and practical development of its development should be directed at the assessment and diagnosis of other types of it, especially those enterprises that can provide various health and recreation services on the ground.

Ключові слова: *рекреаційна діяльність; туризм; підприємства; спільні і відмінні риси; перспективи; розвиток; управління.*

Key words: *recreational activity; tourism; enterprises; common and distinctive features; prospects; development; management.*

Постановка проблеми. У процесі трансформації суспільних відносин в Україні відбуваються докорінні зміни у структурі національного господарства, розвиток підприємництва, урізноманітнення функцій окремих галузей та видів діяльності. Зростання інтенсивності людської діяльності, її дигіталізація і поява високотехнологічних виробництв, широке використання розумової праці, а також високий рівень урбанізації населення зумовлюють необхідність все більшого розвитку сфери послуг. Зокрема, мова йде про галузі, що займаються відновленням сил, оздоровленням і відпочинком людей. До таких галузей відноситься рекреаційне господарство (текстеасіо – відпочиваю) – «сукупність галузей і видів економічної діяльності, які забезпечують рекреаційними послугами населення країни, регіонів, міст, сіл і створюють необхідні передумови для нормального функціонування рекреаційного господарства». Це, у свою чергу, зумовлює все більшу увагу до вивчення форм організації та здійснення рекреаційної діяльності на рівні підприємств у країні загалом і в її окремих регіонах; до виявлення умов розвитку і структури рекреаційного господарства, особливостей його територіальної організації й ресурсного забезпечення.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Теоретичні й прикладні розробки з проблем рекреаційної діяльності, формування рекреаційного господарства і ринку туристичних послуг вміщені у працях економістів та економіко-географів (О. Бейдик, В. Євдокименко, О. Ігнатенко, М. Ігнатенко, О. Любіцева, Л. Мармуль, О. Марченко, І. Смаль, Д. Стеченко, В. Яровий). Значного поширення вони набули, починаючи з 70-х років минулого сторіччя. Проте у вітчизняній науці все ще відсутня єдність поглядів на сутність основних понять рекреаційної економіки.

Передусім, це стосується рекреаційної діяльності, рекреаційного господарства, туристично-рекреаційного комплексу, територіально-рекреаційної системи, туристично-рекреаційного ресурсного потенціалу, туристичної або /та рекреаційної дестинації та ін. Із рекреаційного господарства почав швидко виділятися найбільш перспективний напрям - туризм і цей вид діяльності найбільше досліджувався.

Натомість, власне рекреаційна діяльність як забезпечення всіх видів відпочинку й оздоровлення населення залишається поза увагою науковців та практиків. Це не сприяє раціональному використанню наявних ресурсів та інфраструктури для відпочинку, конкурентоспроможності суб'єктів рекреаційної діяльності, задоволенню потреб населення у рекреаційних послугах, розвитку сучасних стратегій менеджменту й маркетингу на відповідному ринку. Тому важливе значення й актуальність має продовження досліджень рекреаційної діяльності на інноваційних засадах.

Формулювання цілей статті. Метою статті є визначення змісту та співвідношення категорій туризму і рекреаційної діяльності, а також виявлення чинників їх формування, організації та здійснення.

Виклад основного матеріалу дослідження. Рекреаційна діяльність здійснюється відповідно до стандартів соціокультурної системи, до якої вона належить; до менталітету надавачів і набувачів рекреаційних послуг. Значною мірою, вона визначається певними усталеними потребами людей на той чи інший момент часу та можливостями їх задоволення. Рекреаційна діяльність, як зазначає О. Топчієв, має тотальний характер і в той чи інший спосіб доходить до кожної людини, кожної сім'ї, кожної соціальної групи. З іншого боку, вона може бути настільки різноаспектною і різноплановою, що надзвичайно важко підлягає будь – якій систематизації [1, с. 439].

Однією з перших фундаментальних наукових праць щодо ідентифікації рекреаційної діяльності та систематизації її складників і чинників відтворення була робота О. Ігнатенка “ Територіальні рекреаційні системи” (1986 р.). Спроби її систематизації у подальшому здійснили О. Бейдик (2001), О. Топчієв (2003), О.

Любіцева (2006). Щодо сутності рекреаційного господарства, то єдності поглядів у рекреаційній економіці й туризмології не досягнуто.

На думку В. Євдокименка, М. Крачила та ін., необхідно вживати термін «туристично-рекреаційне господарство». Зазначається, що на теоретичному й емпіричному рівнях відсутні будь-які застереження відносно розгляду рекреаційного господарства і туризму як єдиної системи, діяльність якої спрямована на відтворення психофізіологічного і духовного розвитку людини.

На цьому наголошує і О. Любіцева [2, с. 197]. Зважаючи на це, а також виходячи із визначення сутності рекреаційної діяльності, вважаємо за доцільне використовувати термін «рекреаційне господарство» щодо галузей туризму, відпочинку і оздоровлення. Ми не погоджуємося із думкою сучасних туризмознавців про те, що санаторно-курортна справа і відпочинок – субгалузі туризму (лікувально-курортний і відпочинковий туризм), а рекреація – це функція туризму.

При цьому ми виходимо із визначення сутності туризму. У Законі України «Про туризм» під туризмом розуміють тимчасовий виїзд особи з місця постійного проживання в оздоровчих, пізнавальних, професійно-ділових чи інших цілях без здійснення оплаченої діяльності у місці перебування [3]. Тобто, туризм є «мобільною частиною рекреації», пов'язаною з доланням простору задля відпочинку, розваги або лікування, або з будь-якою іншою метою, не пов'язаною з отриманням прибутку. Він пов'язаний з виїздом за межі постійного місця проживання, активним відпочинком, під час якого відновлення працездатності поєднується із оздоровлювальними, пізнавальними, спортивними і розважальними функціями.

Як вважає Л. Мармуль, туризм – один із пріоритетних видів рекреації [4, с. 59]. Проте він не включає ті види оздоровлення, відпочинку чи пізнавальної діяльності, що здійснюються в межах пункту постійного проживання людини, а іноді вони досить значні. Водночас, рекреація включає різні форми туристичної діяльності і тому називати господарство «туристично-рекреаційним» недоцільно. Термін «рекреаційне господарство» є найбільш прийнятним, він повно відображає сутність міжгалузевого комплексу, що виробляє різноманітні рекреаційні послуги, а туризм є його складовою частиною. У такому розумінні рекреація охоплює не тільки відпочинок і оздоровлення на спеціалізованих територіях поза межами постійного проживання, але й у їх межах. Вона розуміється як діяльність за вільним вибором людини з метою відновлення фізичних і духовних сил та розвитку інтелектуальних здібностей.

Рекреаційна сфера та її суб'єкти охоплюють ряд галузей і видів соціально-економічної діяльності, які надають рекреаційні послуги. Внаслідок незіставності рекреації з традиційною галузевою класифікацією господарства чи із систематикою видів економічної діяльності в Україні, до складу рекреаційного господарства різні автори включають різні галузі та види рекреаційного обслуговування. Так, представники радянської рекреаційної науки до складу рекреаційного господарства відносили сфери відпочинку, оздоровлення і туризму (О. Ігнатенко, М. Крачило та ін.). У сучасних дослідників існує досить багато класифікаційних схем переважно туристичної діяльності, тому що майже всі вони ототожнюють туризм і рекреацію загалом, - О. Марченко, О. Сарапіна, В. Яровий та ін.

Згідно із Законом України «Про туризм» [3] туристична індустрія (тобто галузь господарства) – це «сукупність різних суб'єктів туристичної діяльності (готелі, туристичні комплекси, кемпінги, мотелі, пансіонати, підприємства харчування, заклади культури, спорту), які забезпечують прийом, обслуговування та перевезення туристів». Додамо: « а також їх відпочинок та оздоровлення». У вітчизняній науці існує багато класифікацій рекреаційної, передусім, туристичної, діяльності.

Але, зважаючи на нечіткість критеріїв їх виділення (нерідко змішуючи ці критерії), такі класифікації не є зрозумілими і однозначними. Це, певною мірою, можна пояснити й об'єктивними причинами: намагання відокремити всі види туризму є досить складним завданням через тісні взаємозв'язки між ними (наприклад, діловий туризм може поєднуватися з пізнавальним чи спортивним), і через виділення видів на основі різних ознак. Так, сільський зелений туризм виділяють не лише за метою діяльності, як наприклад, діловий, а за видом і специфікою рекреаційного середовища; міжнародний – за спрямованістю туристичних потоків. Головною ознакою при цьому має бути мета або функція рекреаційної діяльності, що визначає її вид. Найчіткішою у цьому плані є класифікація видів туризму, здійснена І. Романюк [5, с. 26].

Так, за видами економічної діяльності виділяється курортно-лікувальний, курортно-розважальний, медичний, релігійний, діловий, навчально-освітній, пізнавальний, спортивний, шоп-туризм (торговельний), військовий, екологічний, родинний, у т.ч. ностальгійний. О.Г. Топчієв, систематизуючи види рекреаційної діяльності, виділяє сфери: 1) організованого відпочинку (курортно-лікувальний, курортно-оздоровчий, спортивно-оздоровчий); 2) неорганізованого відпочинку; 3) туризму (пізнавальний, історико-етнографічний, історико-культурний, ландшафтно-екологічний, спортивний, родинно-гостьовий, торговельний, діловий, науковий, громадсько-політичний, розважальний, релігійний).

Ці схеми дуже подібні. Вони досить повно охоплюють види рекреаційної діяльності і можуть слугувати основою для створення схеми компонентної структури рекреаційного господарства [6, с. 142]. Основою рекреаційної діяльності є рекреаційне господарство та його суб'єкти (рис.1). Воно розвивається на основі формування рекреаційних потреб споживачів (рекреантів).

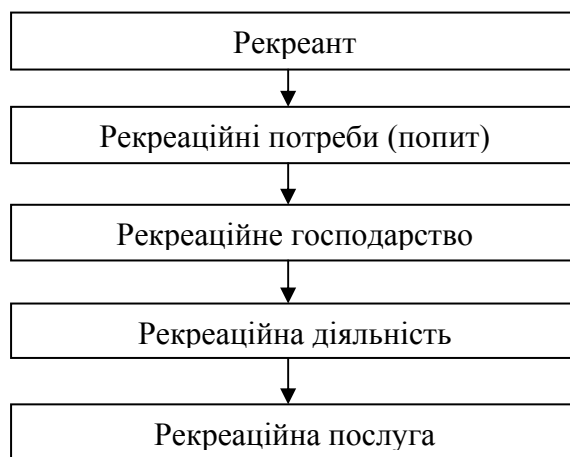

Рис. 1. Модель здійснення рекреаційної діяльності

За класифікацією Всесвітньої туристичної організації (ВТО), рекреантів поділяють на такі групи: а) за головною метою поїздок – 1) дозвілля, рекреація, відпочинок; 2) відвідування рідних і знайомих; 3) ділові та професійні цілі; 4) лікування; 5) поклоніння релігійним святиням (паломництво); 6) інші цілі. б) за категоріями відвідувачів – 1) туристи-відвідувачі, що ночують; 2) екскурсанти – одноденні відвідувачі. Залежно від рівня і якості життя, політичної та соціально-економічної ситуації у країні загалом і у кожному регіоні, зокрема, формуються потреби рекреантів у певних видах рекреаційних послуг.

Попит на рекреаційні послуги, як стверджує М. Ігнатенко, є надзвичайно еластичним щодо рівня доходів і цін. Йому властиве сезонне коливання, його створюють зусиллями багатьох закладів, підприємств [7, с. 253]. При цьому навіть незначні недоліки у таких послугах не можуть забезпечити високоякісного обслуговування людей у процесі рекреаційної діяльності. Результатом рекреаційної діяльності є послуги з оздоровлення і відпочинку людей. Ці послуги можуть бути матеріальними або нематеріальними, основними, унікальними, ексклюзивними, специфічними або додатковими.

До основних належать транспортні послуги, послуги закладів розміщення (санаторіїв, курортів, готелів), закладів харчування. Специфічні послуги можуть надавати рекреанту під час подорожі чи відпочинку (показ унікальних пам'яток, лікувально-оздоровчі процедури та ін.). Додаткові послуги надаються рекреантам, як правило, у місцях їх розташування закладами розваг, спортивними та іншими закладами.

Рекреаційні послуги мають свою специфіку: їх виробляють і споживають у одному місці і у той же час. До нематеріальних послуг відносяться: послуги туристично-екскурсійних закладів; послуги санаторно-курортних закладів; послуги транспорту; послуги охорони здоров'я; послуги освіти; послуги громадських організацій; послуги державного управління. Матеріальні послуги реалізуються в сфері обігу продукту і є послугами виробничого призначення. Рекреаційні послуги матеріального призначення: послуги матеріально-технічного забезпечення; послуги торгівлі; послуги житлово-комунального господарства; побутові послуги.

Така класифікація туристичних послуг має методологічне і методичне значення для оцінки туристичного продукту, а також для аналізу структури рекреаційної діяльності та її участі в ринкових відносинах. Ринок туристичних послуг країни є складовою світового ринку і сформувався внаслідок швидкого розвитку сфери послуг, що є об'єктивним процесом поглиблення суспільного поділу праці та диверсифікації суспільного виробництва.

Ф. Котлер вказує, що невиробнича діяльність або третинна сфера, об'єднує галузі та види діяльності, призначені для створення умов функціонування господарства та забезпечення життєдіяльності населення [8, с. 389]. Оскільки в окремих районах світу і національних господарствах сфера туристично-рекреаційного господарства займає вагомe місце у створенні валового внутрішнього продукту і зайнятості населення, то в них формуються регіональні ринки туристично-рекреаційних послуг. На думку М. Ігнатенка, вони створюються внутрішнім та зовнішнім попитом, внутрішньою пропозицією, просторово-часова збалансованість між якими забезпечується підприємствами рекреаційної діяльності.

Важливою умовою створення рекреаційних послуг є наявність спеціальних ресурсів, які завдяки своїм властивостям можуть використовуватися для рекреаційної діяльності. Це можуть бути природні, природно-антропогенні чи історико-культурні й мистецькі та архітектурно-містобудівні ресурси. Їх доцільно систематизувати за цільовими призначеннями і технологією рекреаційного використання (рекреаційно-лікувальні, рекреаційно-оздоровчі, рекреаційно-спортивні, рекреаційно-пізнавальні) та виділити види рекреаційного ресурсокористування:

а) рекреаційно-лікувальне природокористування, в т.ч.: 1) кліматолікування; 2) бальнеолікування (з використанням мінеральних вод); 3) грязелікування;

б) рекреаційно-оздоровче природокористування, в т.ч.: 1) купально-пляжна рекреація; 2) прогулянкова рекреація; 3) промислова рекреація (мисливство, рибальство, збирання грибів, ягід, лікарських та декоративних рослин та ін.);

в) рекреаційно-спортивне природокористування, в т.ч.: 1) водноспортивна рекреація; 2) гірський туризм

(пішохідний, альпінізм, скелелазіння); 3) гірськолижний туризм; 4) спелеотуризм (використання карстових об'єктів; 5) автотуризм);

г) рекреаційно-пізнавальне природокористування, в т.ч.: 1) природо-пізнавальний туризм; 2) екологічний, сільський зелений туризм.

Залежно від наявності тих чи інших ресурсів, у регіоні створюються умови іншого виду природокористування [9, с. 175]. Але вони можуть бути реалізовані або нереалізовані за умови дії певних чинників, передусім, потреб людей, в межах рекреаційного середовища або дестинації. Під рекреаційним середовищем необхідно розуміти середовище, в якому здійснюється чи може здійснюватися рекреаційна діяльність. Воно охоплює такі складові: 1) природне середовище; 2) квазіприродне (природне і антропогенне) – лісопарки, водосховища, культурні ландшафти; 3) культурне середовище – міські ландшафти, історико-культурні об'єкти; 4) техногенне середовище – інфраструктура, технічні розважальні комплекси; 5) соціальне середовище.

Рекреаційне середовище може мати негативні й позитивні властивості та якості й по-різному впливати на виробництво та споживання рекреаційних послуг. Негативними рисами рекреаційного середовища є невисока забезпеченість ресурсами, відсутність унікальних природних та/або історико-культурних пам'яток, значне забруднення довкілля, низький рівень безпеки людей, нестабільна економічна й соціально-політична ситуація, невисока транспортна освоєність території, нерозвинена інфраструктура, низька платоспроможність населення й погана доступність послуг. До позитивних якостей відносяться високий рівень забезпечення різноманітними ресурсами й умовами для рекреації, сприятливу екологічну ситуацію, розвинену сферу послуг й транспортну мережу, стабільну соціально-політичну ситуацію, платоспроможність рекреантів, організований й регульований рекреаційний ринок та ін.

Висновки. Виявлення змісту й ознак категорій туризму й рекреаційної діяльності дозволило ідентифікувати рекреацію, рекреаційне господарство як сукупність видів відпочинку й оздоровлення та їх забезпечення. Тому вживати термін туристично-рекреаційне господарство доцільно тільки з метою підкреслення пріоритетності туризму як виду рекреаційної діяльності. Рекреація має також більш широкую ресурсну базу та функції. Очевидно, не виправдано мала наукова й практична увага до цього виду діяльності є однією з причин згорання діяльності рекреаційних підприємств, надання послуг яких не вимагає зміни місця життєдіяльності, - профілакторіїв, шкільних таборів відпочинку, різноманітних станцій, гуртків тощо. Тому у перспективі важливе значення матиме дослідження форм організації, підприємств та напрямів рекреаційної діяльності, відмінних від туризму.

Список літератури.

1. Топчієв О.Г. Основи суспільної географії : підр. для студентів географ. спец. вищих навч. закл. Одеса : Астропринт, 2009. 544 с.
2. Любіцева О.О. Ринок туристичних послуг. К. : Альтерпрес, 2006. 436 с.
3. Закон України «Про туризм» № 324/1995 ВР. Відомості Верховної Ради України (ВВР). 1995. № 31. С. 242.
4. Мармуль Л.О., Яровий В.Ф. Методологічні засади управління брендами підприємств і організацій у галузі туризму. *Проблеми інноваційно-інвестиційного розвитку. Серія економіка та менеджмент*. Вип. 12. 2017. С. 57-63.
5. Романюк І.А. Стратегічне управління розвитком галузі туризму на засадах формування корпоративної культури туристичних підприємств. *Вісник Бердянського університету менеджменту і бізнесу*. 2016. № 2 (34). С. 24-27.
6. Кузик С.П. Географія туризму : навч. посіб. К. : Знання, 2011. 271 с.
7. Ігнатенко М.М. Проблеми та перспективи розвитку сільського туризму в Україні. *Науковий вісник Львівського національного університету ветеринарної медицини та біотехнологій ім. С.З. Гжицького. Серія «Економічні науки»*. Т. 12, № 1 (43). Львів, 2010. С. 252-255.
8. Котлер Ф. Основи маркетинга. М. : Финансы и статистика, 1991. 736 с.
9. Яковенко И.М. Рекреационное природопользование: методология и методика исследований. Симферополь : Таврия, 2003. 335 с.

References.

1. Topchiyev, O.H. (2009), *Osnovy suspil'noyi heohrafiyi* [Fundamentals of social geography], Astroprint, Odesa, Ukraine.
2. Lyubitseva, O.O. (2006), *Rynok turystychnykh posluh* [Market of tourist services], Al'terpres, Kyiv, Ukraine.
3. The Verkhovna Rada of Ukraine (1995), The Law of Ukraine "On Tourism", *Vidomosti Verkhovnoyi Rady Ukrayiny*, vol. 31, pp. 242.
4. Marmul', L.O. and Yarovyy, V.F. (2017), "Methodological principles of management of brands of enterprises and organizations in the field of tourism", *Problemy innovatsiyno-investytsiynoho rozvytku. Seriya ekonomika ta menedzhment*, vol. 12, pp. 57-63.
5. Romanyuk, I.A. (2016), "Strategic management of the development of the tourism industry on the basis of the formation of the corporate culture of tourism enterprises", *Visnyk Berdyans'koho universytetu menedzhmentu i biznesu*, vol. 2 (34), pp. 24-27.

6. Kuzyk, S.P. (2011), *Heohrafiya turyzmu* [Geography of tourism], Znannya, Kyiv, Ukraine.
7. Ihnatenko, M.M. (2010), "Problems and prospects of rural tourism development in Ukraine", *Naukovyy visnyk L'vivs'koho natsional'noho universytetu veterynarnoyi medytsyny ta biotekhnolohiy im. S.Z. Hzhys'koho. Seriya «Ekonomichni nauky»*, vol. 1(43), pp. 252-255.
8. Kotler, F. (1991), *Osnovy marketynha* [Fundamentals of Marketing], Fynansy y statystyka, Moskva, Russia.
9. Yakovenko, Y.M. (2003), *Rekreatsyonnoe pryrodopol'zovanye: metodolohyya y metodyka yssledovanyu* [Recreational nature management: methodology and research methodology], Tavryya, Symferopol', Ukraine.

Стаття надійшла до редакції 12.06.2019 р.